

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА»**

РУЖЕНСЬКИЙ МИКОЛА МУСІЙОВИЧ

УДК 330.342.146

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ
В ТРАНЗИТИВНІЙ ЕКОНОМІЦІ**

Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора економічних наук

Київ 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, Міністерство соціальної політики України, м. Київ.

Науковий консультант: доктор економічних наук професор
Поручник Анатолій Михайлович,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
завідувач кафедри міжнародної економіки

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Грішнова Олена Антонівна
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри економіки підприємства

доктор економічних наук, професор
Галушка Зоя Іванівна
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри економічної теорії,
менеджменту і адміністрування

доктор економічних наук, професор
Каленюк Ірина Сергіївна
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи,
головний науковий співробітник
відділу соціальної інфраструктури

Захист дисертації відбудеться «___» березня 2016 року о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.006.01 у ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» за адресою: 03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1, ауд.317.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» за адресою: 03113, м. Київ, вул. Дегтярівська, 49-Г, ауд.601.

Автореферат розіслано «___» лютого 2016 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат економічних наук, доцент

М. К. Галабурда

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Ефективне функціонування і динамічний розвиток ринкової економіки на постіндустріальному етапі цивілізаційного поступу вирішальним чином залежить від умов та механізмів відтворення людського капіталу, де вирішальну роль відіграє система надійного соціального захисту населення. Вона включає, з одного боку, забезпечення зайнятості та гідних умов праці для працездатного населення, а з другого – гарантування достатнього захисту соціально вразливих верств населення державними, корпоративними, суспільними та міжнародними інститутами і установами. За своєю природою сучасна система соціального захисту населення є закономірним відображенням таких глобалізаційних тенденцій суспільного розвитку як соціалізація економіки, інтелектуалізація та саїнтифікація суспільного виробництва, пріоритетність загальнолюдських цінностей, утвердження високих стандартів якості життя та перманентне підвищення рівня людського розвитку.

Що стосується України, то за період відновлення її державності та ринкової трансформації економіки вітчизняна система соціального захисту зазнала кардинальних змін, пов'язаних насамперед з її характером, джерелами фінансування соціальних витрат та механізмами отримання соціальних допомог та виплат, а саме: роздержавлення інститутів соціального захисту, диверсифікація каналів отримання соціальних компенсацій та соціальних послуг, делегування частини соціальних функцій держави домогосподарствам та корпоративному сектору, а також розширення зобов'язань України щодо дотримання міжнародних соціальних стандартів. Разом з тим, національна система соціального захисту населення і дотепер залишається фрагментованою за цільовим спрямуванням, обмеженою у наявних ресурсів, характеризується низькою ефективністю функціонування інститутів, що обумовлює її слабкість, недосконалість та відсталість від європейських соціальних стандартів.

Основи теорії соціального захисту населення, його принципи, цільова мотивація та об'єктивна необхідність на ранніх етапах розвитку капіталістичної економіки були закладені у працях класиків економічної науки А.Сміта, В.Зомбарта, А. Вагнера, А. Маршалла, К. Маркса, Л. фон Штайна, Й. Шумпетера, Ф. Енгельса та інших. Концептуальні підходи і комплексний аналіз проблем соціалізації світової економіки та її механізмів, диверсифікації системи соціальних послуг та її інструментарію, реалізації політики зростання суспільного добробуту, у тому числі на основі соціального захисту населення знайшли найбільш повне відображення у працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Н.Абакумова, Т.Агапова, У.Беверідж, В.Бобков, Т.Ганслі, Дж. Гелбрейт, Е.Денісон, В. Джевонс, Л. Ерхард, Г.Еспінг-Андерсен, В.Кадомцева, Дж. Кейнс, А.Пігу, В.Роїк, У.Ростоу, П.Спікер, Р.Тітмусс, Е.Хансен, Е.Холостова, О.Амоша, С.Бандура, С.Батажок, В.Бевз, Н.Болотіна, Н.Борецька, З.Галушка, В.Геєць, І.Гнибіденко, О.Грішнова, Ю.Зайцев, І.Каленюк, А.Колот, М.Кравченко, В.Куценко, П.Леоненко, Е.Лібанова, О.Мельник, О.Новікова, А.Поручник, В.Савчук, А.Чухно, Л.Шевченко, А.Халецька, В.Якубенко та інших.

Віддаючи належне результатам наукових пошуків вітчизняних і зарубіжних вчених у цій царині, варто зазначити, що значна частка проблем теоретичного і методологічного характеру його функціонування і розвитку в умовах ринкової

економіки залишаються відкритими, а здобутки науковців у дослідженні цієї проблеми є недостатньо повними і комплексними. Таким чином, системне дослідження теоретико-методологічних та практичних питань трансформації інститутів соціального захисту населення у транзитивній економіці та механізмів модернізації вітчизняної системи соціального захисту в умовах економічного зростання та в контексті євроінтеграційного вибору України є дуже важливим як у теоретичному, так і у практичному плані, що обумовило вибір теми дисертації, її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано згідно плану науково-дослідних робіт кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України в рамках загальноінститутських науково-дослідних тем факультету економіки та управління: «Соціально-економічні, організаційно-управлінські, психолого-педагогічні, історико-технологічні та правові аспекти удосконалення діяльності державної служби зайнятості (номер державної реєстрації 0106U001780), «Оптимізація діяльності державної служби зайнятості на сучасному етапі суспільних перетворень: інтеграційно-науковий дискурс» (номер державної реєстрації 0108U006549), «Теоретико-методологічне та праксологічне обґрунтування нових підходів до регулювання ринку праці в умовах макроекономічної нестабільності» (номер державної реєстрації 0113U002191). У рамках цих тем автором особисто підготовлено розділи: «Соціально-захисний контекст регулювання зайнятості населення в транзитивній економіці», «Сутнісно-змістовні засади діяльності державної служби зайнятості щодо соціального захисту населення, «Інституціоналізація соціального захисту населення в умовах нестабільного ринку праці».

Мета і завдання наукового дослідження. Метою дисертації є дослідження теоретичного дискурсу системи соціального захисту населення, розкриття форм, рівнів та механізмів реалізації суспільно-відтворювальної функції соціального захисту у ринковій економіці, а також обґрунтування стратегічних напрямів реформування інститутів системи соціального захисту населення України у контексті нівелювання соціальних асиметрій та забезпечення сталого розвитку.

Виходячи з мети дослідження та відповідно до логіки дослідження (рис. 1), у роботі поставлено такі конкретні завдання:

- розкрити економічний зміст та еволюцію категорії «соціальний захист населення» у ринковій економіці;
- виявити об'єктивні передумови, рушійні сили, особливості формування та специфічні риси національних моделей соціального захисту;
- розкрити принципи і функції соціального захисту населення в транзитивній економіці;
- систематизувати об'єктно-суб'єктні параметри соціального захисту населення;
- дослідити інституційну структуру системи соціального захисту населення;
- обґрунтувати концептуальні засади комплексного реформування вітчизняної системи соціального захисту населення в умовах євроінтеграційного курсу національної економічної стратегії;

- визначити тенденції і проблеми соціальної захищеності населення за умов трансформації соціально-економічних відносин в Україні;
- дати системну оцінку результативності діяльності інститутів соціального захисту в Україні;
- обґрунтувати заходи, інструменти та механізми удосконалення діючої системи захисту соціально вразливих категорій населення України;
- визначити стратегічні напрями модернізації інституту зайнятості як ключового чинника дієвої соціальної захищеності населення України;
- проаналізувати сучасний стан пенсійного забезпечення населення України і обґрунтувати стратегічні напрями реформування його інститутів;
- оцінити діючий стан надання соціальних пільг населенню та розкрити напрями удосконалення його інституційних механізмів;
- обґрунтувати ключові механізми забезпечення динамічного економічного зростання в Україні у контексті формування базисних умов суспільного добробуту;
- ідентифікувати напрями модернізації вітчизняних галузей розвитку людського капіталу.

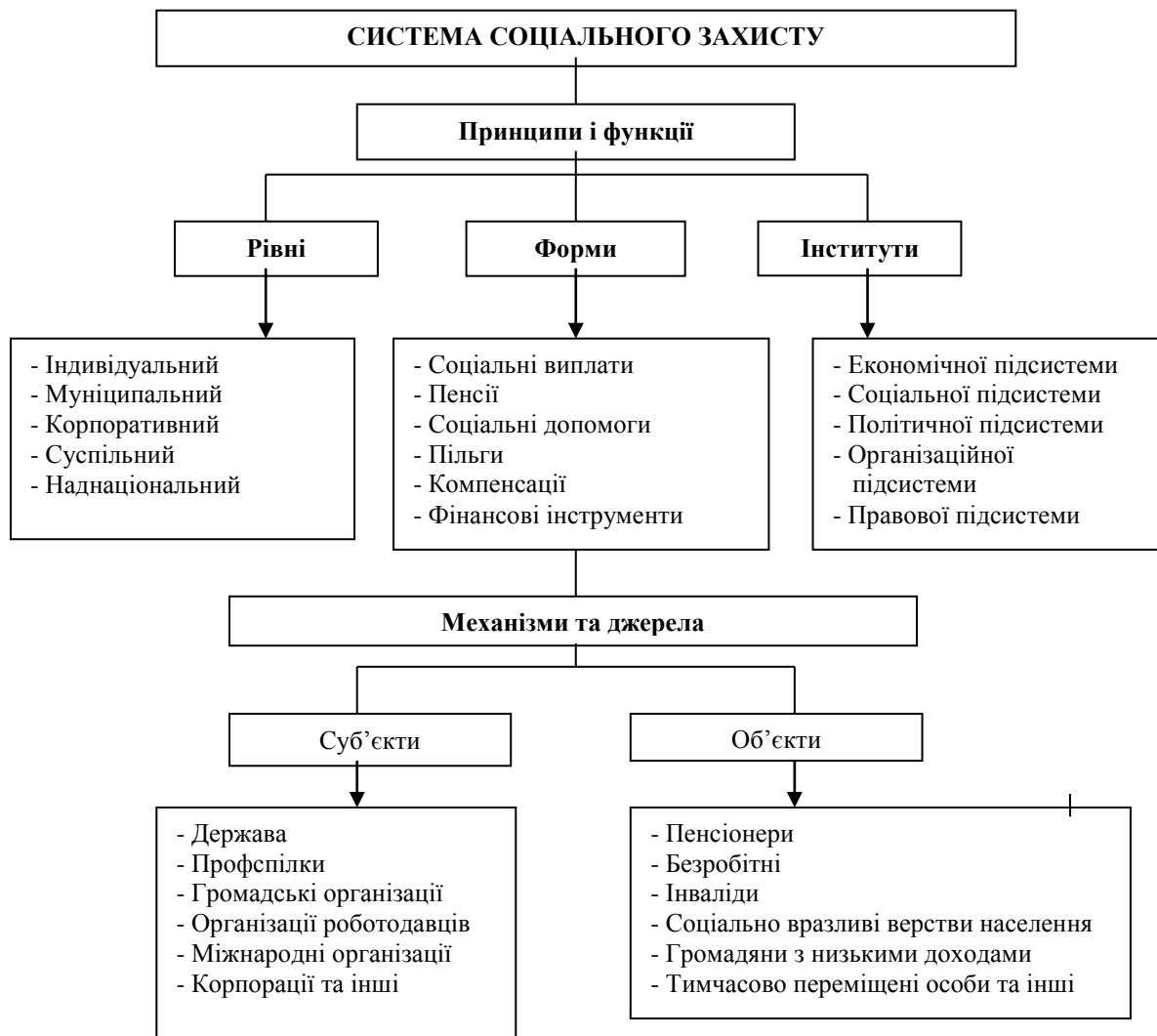

Рис. 1. Логіка дисертаційного дослідження

Об'єктом дослідження є процеси соціалізації капіталістичної ринкової системи.

Предметом дослідження є механізми, умови та чинники трансформації інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці.

Методи дослідження Дисертаційне дослідження ґрунтується на використанні принципу єдності теорії і практики, прогнозуванні розвитку економічних процесів на основі використання методу наукової абстракції. Для досягнення мети і розв'язання завдань дисертаційної роботи були використані наступні методи наукового дослідження трансформації інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці: *діалектичний метод* (при дослідженні передумов та рушійних сил формування і розвитку системи соціального захисту та варіативності національних моделей цього захисту: пп.1.2, 1.3, 2.2.); *історико-логічний метод* (при дослідженні змісту та еволюції «категорії соціальний захист населення», варіативності його моделей, в процесі якого була розкрита еволюція сутнісно-змістовних характеристик цієї категорії та особливості її національних моделей пп.1.1, 1.3, 2.4.); *системно-структурний* аналіз економічних процесів та явищ (при дослідженні трансформації системи і структури, об'єктно-суб'єктних параметрів соціального захисту населення, а також визначенні інституційної та структурно-функціональних характеристик його складових: пп.2.2, 2.3.); *аналіз та синтез* (при дослідженні тенденцій та проблем соціальної захищеності населення за умов трансформації соціально-економічних відносин в Україні, критеріїв і показників результативності інституційних механізмів цього захисту та механізмів забезпечення гідного рівня життя соціально-вразливих верств населення: пп.3.1, 3.2, 3.3); *метод кількісних та якісних порівнянь* (при оцінці стану соціальної захищеності окремих верств населення та дисбалансів у цій сфері: пп.3.1, 3.2, 3.4.); *експертних оцінок та прогнозний* (при обґрунтуванні стратегічних напрямів реформування інститутів соціального захисту населення, удосконалення інституційних механізмів надання соціальних пільг, сталого економічного розвитку як стратегічної платформи побудови вітчизняної соціально-орієнтованої моделі економіки пп.4.1, 4.2, 4.3, 5.1); *статистичний і графічний методи* (під час обробки й узагальнення статистичних даних та їх відображення у таблицях і рисунках: пп. 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2).

Джерельною та статистичною базою роботи були законодавчі і нормативні акти України, матеріали міжнародних організацій (Міжнародної організації праці, Міжнародної асоціації соціального забезпечення), розробки наукових установ (Інституту соціології НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень та інші), праці вітчизняних та зарубіжних науковців-економістів. Репрезентативно використано дані статистичних щорічників, інформаційно-аналітичних бюлетенів й оглядів, довідкову літературу та інші.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у формулюванні автором нового концептуального підходу щодо розробки теоретико-методологічних засад трансформації інститутів соціального захисту населення, напрямів, шляхів та засобів їх реалізації як складових соціальної

політики держави, а також обґрунтуванні механізмів удосконалення інституційного середовища соціально-економічних відносин в цій сфері.

Нові наукові положення, одержані особисто автором, які виносяться на захист, полягають у наступному:

вперше:

- з позицій інституційної парадигми розкрито політекономічний зміст категорії «соціальний захист населення», який обґрунтовується як відносини між суспільством та соціально вразливими верствами соціуму з приводу отримання ними економічних благ (соціальні виплати, допомоги, компенсації, пільги, податкові знижки та кредити) для забезпечення існуючих у країні соціальних стандартів через діяльність відповідних інститутів (соціальні гарантії, соціальні стандарти, соціальні нормативи, державні та громадські організації, фонди і установи, а також корпорації і міжнародні інституції). Це поглиблює теоретичні уявлення про сутнісно-змістовну характеристику системи соціального захисту населення, ідентифікує її сучасну структуру (державний, корпоративний, індивідуальний, муніципальний, суспільний і міжнародний компоненти) та визначає різнорівневу інституційно-регуляторну систему соціально-економічних відносин в цій сфері. Доведено, що різнорівнева інституційна структура системи соціального захисту населення здатна повною мірою реалізовувати компенсаторні функції щодо соціально вразливих верств населення в умовах ринкової економічної системи, запобігати соціальним й економічним ризикам на макро-, мезо- і мікрорівні, а також забезпечувати суспільно прийнятний рівень добробуту громадян;

- обґрунтовано методологічні підходи до визначення потреб та інтересів у якості рушійних сил і базових детермінант формування й розвитку системи соціального захисту населення в конкретно-історичних умовах життєдіяльності соціуму в подвійному функціональному контексті: як процесу постійної диверсифікації та їх якісного удосконалення і як форми прояву рівня соціалізації глобальної економіки. Пріоритетність потреб та інтересів у ролі рушійних сил соціального захисту населення в умовах глобалізації, на відміну від попередніх етапів розвитку економіки відображає, по-перше, об'єктивність не тільки їх кількісного зростання та якісного вдосконалення, а й включення до переліку повсякденних запитів широких верств населення, по-друге, прогрес технологічного способу виробництва та нагромаджений економічний потенціал країн, що створює можливості для забезпечення суспільно прийнятного рівня добробуту населення, по-третє, державну політику щодо конвергенції інтересів усіх суб'єктів соціально-економічних відносин, яка спрямована на упередження суспільних конфліктів та розширення програм соціальної відповідальності бізнесу. За таких умов державна політика у сфері соціального захисту населення розширює свій формат до системи надання соціальних послуг, трансформуючись у невід'ємний атрибут національних економічних систем, відбиваючи рівень їх соціалізації;

- систематизовано засади комплексного реформування національної системи соціального захисту населення України з орієнтацією на європейські соціальні стандарти (мінімальний розмір погодинної оплати праці, обсяги соціальних витрат у ВВП, в тому числі частка витрат на освіту і охорону здоров'я та інші) і принципи їх імплементації (планування та прогнозування динаміки макроекономічного зростання, узгодження показників зростання продуктивності праці й заробітної

плати, індексація соціальних стандартів, нормативів, норм і виплат та їх адресність, дотримання державою та бізнесом виконання соціальних зобов'язань та інші), реалізація яких дозволить знівелювати глибокі соціальні асиметрії в Україні і поступово інтегрувати її у європейський соціальний простір;

удосконалено:

- класифікацію соціальних ризиків, притаманних сучасному суспільству, на основі видових характеристик, з одного боку, їх об'єднанням у дві видові групи, а з другого – шляхом поглибленої диференціації. Перша група включає ризики, породжені загально-соціальним станом суспільства та економічними кризами: економічні (банкрутство, безробіття, бідність, додаткові витрати на виховання і здобуття освіти дітьми, утримання і догляд за тяжкохворими, престарілими, немічними та хворими дітьми); професійні (інвалідність внаслідок несприятливих і шкідливих умов виробництва, порушення правил охорони праці, «професійне вигорання», нервово-психічні захворювання, десоціалізація); сімейно-шлюбні (вдівство, втрата годувальника, безпритульність дорослих і дітей, фізіологічне і соціальне сирітство, бездоглядність, смерть та працездатність членів родини, відсутність житла). До другої групи віднесено ризики, викликані екстремальними подіями в країні: політична криза, війна, техногенні й екологічні катастрофи. Запропонована класифікація ризиків дозволяє не тільки поглибити теоретичні уявлення про їх характер та джерела, а й обрати найбільш результативні та адресні заходи протидії породженим ними негативним наслідкам;

- систематизацію функцій інститутів соціального захисту з виокремленням у їх складі загальних, спеціальних і допоміжних. Загальні забезпечують збалансованість структури та упередження деформацій у суспільному відтворенні за допомогою розподілу й перерозподілу економічних благ, фінансових ресурсів, узгодження інтересів господарюючих суб'єктів; спеціальні – охоплюють специфічні напрями діяльності інститутів соціального захисту (адаптаційна, інноваційна, стимулююча, задоволення потреб); а допоміжні функції – через комунікаційні, контрольні та профілактичні механізми і засоби забезпечують якісну реалізацію загальних та спеціальних функцій, зменшуючи у такий спосіб деформації у розвитку людських ресурсів. На відміну від існуючих підходів, класифікаційна структурованість функцій соціального захисту найбільш чітко ідентифікує їх роль в регулюванні суспільного відтворення на основі комплементарного поєднання усіх функцій інститутів, зменшуючи таким чином ризики можливого падіння рівня життя населення в кризових умовах.

набули подальшого розвитку:

- теоретико-методологічна концепція реформування соціальних стандартів, гарантій та нормативів, яка включає створення єдиної державної системи соціальної стандартизації й соціального нормування на основі інституційно-правової кодифікації їх інституційно-правових засад; визначення відповідних соціальних стандартів як нормативно-регламентованих державою орієнтирів щодо якісних і кількісних характеристик задоволення суспільно-необхідних потреб людини, доступність яких гарантується державою через різні форми фінансування; розроблення організаційно-правових основ дотримання державою соціальних гарантій, стандартів та нормативів з метою формування цілісної інституційно-правової системи соціального захисту населення; виокремлення спеціальних

положень щодо програми дій уряду на період подолання кризових станів в країні з відповідним внесенням змін до нині діючого соціального законодавства з урахуванням регіональних проблем соціального захисту населення. Це сприятиме створенню загальнодержавної інституційно-правової системи дотримання соціальних стандартів, гарантій і нормативів, що дозволить регулювати асиметрії соціальної захищеності окремих категорій громадян та забезпечити рівноправність у доступі до соціальних послуг;

- інституційні механізми соціального захисту дітей, які, на відміну від наявних, передбачають комплексне використання адміністративної і кримінальної відповідальності роботодавців за експлуатацію дитячої праці, розроблення дієвих засобів моніторингу та контролю з метою протидії безпритульності, залученню дітей до небезпечних видів діяльності з визначенням структур, на які покладаються ці функції, розширення неінтернатних форм виховання, легалізації праці підлітків за згодою батьків за умов, що це не шкодить їх здоров'ю та не перешкоджає отримувати належну освіту, зменшення рівня бідності сімей з дітьми. Їх використання сприяє формуванню на макро- і мікрорівні соціального середовища, яке зменшує ризики десоціалізації дітей, забезпечує виховання у відповідності з діючими у суспільстві нормативними моделями, інтегрує дію інституційних механізмів соціального захисту дітей;

- складові елементи чинної системи соціального захисту молоді на ринку праці (забезпечення права на перше робоче місце з гарантуванням безперервної трудової діяльності не менше двох років, сприяння держави і приватного сектору залученню до трудової участі молоді за набутою спеціальністю в індустріальних парках, кооперативних, орендних підприємствах, шляхом встановлення пільг при оподаткуванні та кредитуванні роботодавців, державне фінансування молодіжних обмінів з іншими країнами для підвищення кваліфікації й інші) шляхом удосконалення механізмів їх реалізації; впровадження в систему вищої та професійно-технічної освіти гнучких форм підготовки фахівців, а також застосування правових норм щодо відшкодування вартості навчання фахівцями, які навчалися за рахунок бюджетних коштів, позбавлення права працювати за фахом, якщо випускник ВНЗ не працював за спеціальністю протягом двох років. Поєднання цих заходів сприятиме соціальному становленню молоді як головного носія потужного трудового потенціалу економіки, а його реалізація у сфері продуктивної зайнятості, відкриває перспективи професійного зростання та поліпшення соціальної захищеності молоді як активного суб'єкта ринкових соціально-економічних трансформацій;

- обґрунтування напрямів реалізації принципів гендерної рівності у сфері зайнятості з метою усунення відмінностей в оплаті праці чоловіків і жінок, статевих дискримінацій при працевлаштуванні, скороченні персоналу, при просуванні на посадах на засадах компенсаційної політики та заохочення роботодавців до використання праці жінок з дітьми шляхом відшкодування державою втрат; сприяння їх самозайнятості; відкриття державною службою зайнятості шкіл ведення бізнесу з дистанційною формою навчання; залучення до нестандартних форм зайнятості (неповна зайнятість, зайнятість на умовах неповного робочого часу, дистанційна зайнятість та інші) жінок, які мають дітей; преференційне ставлення до осіб тієї статі, котра представлена меншою чисельністю (що слід передбачити в

проекті трудового кодексу); встановлення квот на керівні посади у державних органах та органах місцевого самоврядування; запровадження адміністративних стягнень у вигляді штрафів за прояви дискримінаційної поведінки роботодавців. Дотримання інституційно-правових норм щодо рівних можливостей чоловіків і жінок у сфері зайнятості сприяє подоланню гендерного розриву в розподілі економічних ресурсів, досягненню економічної незалежності представників обох статей, поліпшенню соціальної захищеності жінок, подоланню гендерних стереотипів у суспільно-економічних відносинах;

- теоретико-методологічне обґрунтування продуктивної зайнятості як фінансово-економічної основи розбудови системи соціального захисту населення в парадигмі концепції гідної праці з метою досягнення найвищої рентабельності інвестицій в людській капітал з використанням механізмів як прямої дії (дотримання соціальних стандартів рівня оплати праці, визначення її питомої ваги у витратах підприємств та міжгалузевих співвідношень рівня заробітної плати, оподаткування фізичних і юридичних осіб, відрахувань до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування) та опосередкованої дії (бюджетне фінансування науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту, обмежене дотування цін на товари і надані послуги, котрі перебувають під державним контролем, надання пільг і субсидій), що розкриває детермінований взаємозв'язок між цими категоріями, визначає конструктивне унормування раціонального вирішення проблем зайнятості у якості пріоритетних завдань державної соціально-економічної політики і створення у такий спосіб необхідних передумов поліпшення захищеності населення, враховуючи глибину і масштабність сучасної економічної кризи;

- обґрунтування невідкладних заходів по коригуванню мінімальної заробітної плати в Україні (щоквартальне збільшення номінальної величини мінімальної заробітної плати в умовах економічного зростання з врахуванням рівня інфляції, зменшення її оподаткування, приведення до 2020 р. мінімальної заробітної плати до рівня 60% від рівня середньої згідно стандартів гідної праці МОП, збільшення питомої ваги оплати праці у ВВП до рівня 50%) і визначення ресурсів їх реалізації. Доведено, що реалізація цих заходів посилить мотивацію до продуктивної зайнятості, сприятиме зростанню соціальної захищеності зайнятих, зменшить диспропорцію між рівнем оплати праці і вартістю відтворення робочої сили, слугуватиме стримуючим фактором еміграції для населення;

- обґрунтування нормативно-правового врегулювання в Україні нестандартних форм зайнятості (дистанційної зайнятості, лізингу персоналу, аутстафінгу та аутсорсингу, запровадження нестандартних графіків робочого часу та інших) через внесення відповідних статей у діючий Кодекс законів про працю, податковий і пенсійний кодекси, Закон про зайнятість населення, що сприятиме легалізації цих видів зайнятості, структурній модернізації вітчизняного ринку праці, диверсифікації джерел доходів населення та розширенню податкової бази вітчизняної економіки;

- визначення конкретних передумов і механізмів реалізації в повному обсязі до 2018 р. трирівневої пенсійної системи, яка включає збереження солідарної з одночасним розвитком накопичувальної та недержавного пенсійного забезпечення, що створить основу для диверсифікації фінансових ресурсів пенсійного

забезпечення, дасть можливість імплементувати принципи приватної власності на пенсійні внески, стимулюватиме легалізацію оплати праці та мотивацію до сплати пенсійних внесків, зменшить економічні, фінансові, політичні, демографічні ризики за рахунок різноманітності та більшої гнучкості системи;

- теоретичні підходи щодо реформування системи соціальних пільг, яке передбачає визначення рівня субсидій та інших заходів, їх поетапну оптимізацію та запровадження у межах України соціальної картки для соціально вразливих верств населення. Це сприятиме утвердженню справедливої, доступної та адресної системи соціального захисту населення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання для вдосконалення регулювання процесів трансформації соціального захисту населення, що набуває особливої ваги в контексті євроінтеграційних прагнень України. Основні положення і висновки дисертації не тільки розширюють економічні знання про закономірності, принципи, функції та інституційні механізми функціонування і відтворення соціального захисту населення в економічній системі, а й стали базою для розробки певних заходів щодо підвищення дієвості управлінської діяльності в цій сфері соціально-економічних відносин. Рекомендації автора використані у практичній діяльності Міністерства соціальної політики України при розробці нормативно-правових актів з питань формування технологічного інструментарію, спрямованого на удосконалення інституційно-правових механізмів посилення соціальної захищеності населення шляхом створення єдиної державної системи соціальних стандартів, удосконалення переліку і змісту послуг, які надаються населенню установами і підприємствами підпорядкованими Мінсоцполітики України (довідка №213/0/00-15 від 12.03.2015р.), Державного центру зайнятості України при створенні технологічного інструментарію, спрямованого на удосконалення інституційно-правових механізмів надання соціальних послуг молоді, поліпшення методики прогнозування потреб галузей національної економіки та соціальної інфраструктури у фахівцях відповідного професійно-кваліфікаційного рівня та спеціальностей, створення робочих місць в аграрному секторі та соціальній інфраструктурі села, надання профорієнтаційних послуг задля залучення молоді до підприємницької діяльності (довідка №2 ДЦ-20-324/0/6-15 від 20.01.2015р.); Федерації профспілок України при розробці стратегії щодо посилення соціального захисту населення в умовах соціально-економічної нестабільності в частині створення єдиної державної системи стандартизації соціальних норм і нормативів (довідка №51/01-24/263 від 25.02.2015р.); Громадської організації «Інститут відкритої політики» положення щодо переходу на інноваційну модель економічного зростання як передумову формування стабільної основи соціального захисту населення, концептуальні основи багатовимірної моделі суспільного відтворення з симетричною динамікою розвитку галузей людського капіталу, механізмів залучення корпоративного капіталу до збільшення та підвищення ефективності інвестування у людський капітал (довідка №04 від 04.02.2015р.).

Результати дисертаційного дослідження використані в навчальному процесі вищої школи при розробленні програм та викладанні дисциплін «Економіка праці та соціально-трудова відносина», «Соціальний захист працівників на підприємстві» (довідка 01/02-67 від 23.02.2015р. Академії праці, соціальних відносин і туризму);

«Основи економічної теорії» (акт про впровадження Національного університету біоресурсів і природокористування від 23.12.2014р.); «Економічна теорія», «Політекономія», «Соціальна політика», «Адресна соціальна допомога», «Соціальний менеджмент», «Теоретичні засади соціального захисту вразливих верств населення» (акт про впровадження Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України від 27.02.2015р.); «Соціальний захист населення», «Управління соціальним розвитком» (акт про впровадження ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» від 08.04.2015р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, висновки і рекомендації, подані в дисертації, є самостійним доробком автора. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті положення, які є результатом особистих досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації доповідались і обговорювались на чотирнадцяти наукових конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція «Регіоналізація економіки і здійснення адміністративної реформи в Україні» (Дніпродзержинськ, 2000); Міжнародна науково-практична конференція «Державне управління в сфері ринку праці та зайнятості населення» (Київ, 2005); Міжнародна науково-практична конференція «Державне регулювання ринку праці» (Київ, 2005); науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасного менеджменту» (Київ, 2005); Міжнародна науково-практична конференція «Система менеджменту в умовах інституціонально-структурної трансформації економіки України» (Київ, 2006); Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-трудова відносини: теорія і практика» (Київ, 2010); Міжнародна конференція «Стратегія якості промисловості і освіти» (Варна, 2011); Всеукраїнська науково-практична конференція «Основні напрями гармонізації зайнятості населення на сучасному етапі соціально-економічних реформ в Україні» (Київ, 2012); Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-трудова сфера: сучасні виклики, новітні тенденції, доміанти інноваційного розвитку» (Київ, 2014); «Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання в умовах соціально-економічної нестабільності» (Київ, 2014); Науково-практична конференція «Проблеми внутрішньо переміщених осіб у сфері зайнятості та роль соціальних партнерів і державної служби зайнятості в їх розв'язанні» (Київ, 2014); Міжнародна науково-практична конференція «Соціологія праці та зайнятості: шляхи інституціоналізації і перспективи розвитку» (Київ, 2014); засідання круглого столу на тему «Інвестиційні процеси в Україні та зайнятість населення» (Київ, 2014); Всеукраїнська науково-практична конференція студентів та аспірантів (Київ, 2015).

Публікації. Основні положення і наукові результати дисертаційного дослідження опубліковано дисертантом одноосібно і у співавторстві в 45 наукових працях, у тому числі в 2 одноосібних монографіях, у 3 колективних монографіях, 21 у наукових фахових виданнях, 5 в зарубіжних, 10 - в інших виданнях, а також в одному індивідуальному навчальному посібнику та в 1 колективному підручнику. Загальний обсяг опублікованих робіт становить 100,9 д.а.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 390 сторінок друкованого тексту. У тексті

дисертації розміщено 23 рисунки на 19 сторінках, 26 таблиць на 26 сторінках і 7 додатків на 8 сторінках. Список використаних джерел налічує 274 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, сформульовано її мету, завдання, об'єкт і предмет, визначено методологічну основу і методи дослідження, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, обґрунтовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, представлено відомості щодо апробації результатів дослідження.

У розділі 1 «**Теоретичний дискурс системи соціального захисту населення**», визначено економічний зміст категорії «соціальний захист населення» та її еволюцію, розкрито передумови та рушійні сили формування і розвитку системи соціального захисту населення у ринкових суспільствах, а також здійснено компаративний аналіз національних моделей соціального захисту населення з оцінкою їх ефективності.

Проведений автором ретроспективний аналіз соціального захисту як важливого суспільно-економічного інструменту відтворення людського капіталу виявив досить тривалу його історичну еволюцію, а також різноманітність форм прояву на різних етапах розвитку капіталістичної ринкової економіки: домонополістичному (доброчинність, сімейна опіка, релігійно-благодійні заходи, асоціації взаємодопомоги найманих працівників, товариства взаємної вигоди, добровільні системи колективного захисту безробітних, престарілих, вдів, сиріт та інші), монополістичному (соціальні пенсії, пенсії робітникам державних підприємств, які втратили працездатність, гарантії матеріального відшкодування сім'ям в разі смерті працівника промислових підприємств від нещасного випадку), державно-монополістичному (законодавче гарантування державою соціального захисту трудящих та їх сімей, запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, страхування від нещасних випадків на виробництві, соціальне страхування у зв'язку з хворобою, пенсійне та медичне страхування, надання безоплатної медичної допомоги, державне управління охороною здоров'я і освітою, державний контроль за соціальним страхуванням й соціальним забезпеченням, фінансові зобов'язання держави щодо соціального забезпечення окремих категорій населення) глобально-монополістичному (участь міжнародних, наддержавних організацій і ТНК в соціальному захисті населення у формі надання позики з соціальною або економічною обумовленістю, заохочувальна допомога, законодавче регулювання, підготовка кадрів та технічна допомога, перерозподіл ресурсів та інші). При цьому на кожному з наступних етапів зберігалися форми соціального захисту населення попередніх, а поява нових була реакцією на ті виклики, які виникали в процесі розвитку суспільства.

Відповідно до трансформації системи соціального захисту населення у процесі еволюційного поступу ринкової економіки суттєвої модернізації зазнав і економічний зміст даної категорії. Автором доведено, що сучасне тлумачення категорії «соціальний захист населення» найбільш повно розкриває інституційна парадигма у контексті системного підходу щодо його об'єктно-предметної, видової, інструментальної та регуляторної структури. Це спонукало дисертанта обґрунтувати авторське визначення політекономічного змісту даної категорії з акцентуванням

уваги, по-перше, на визначальній ролі інститутів (соціальні гарантії, соціальні стандарти, соціальні нормативи, державні та громадські організації, фонди і установи, а також корпорації і міжнародні інституції); а по-друге, на сукупності форм й механізмів надання соціальних послуг (соціальні виплати, допомоги, компенсації, податкові знижки та кредити) нужденним категоріям населення. В такому розумінні соціальний захист населення, будучи інструментом регулювання соціально-економічних відносин, вирізняється системним характером визначення його складових та їх функціонального призначення.

Оскільки система соціального захисту населення не є статичною, а постійно розвивається, вдосконалюється і видозмінюється, то цілком логічним є з'ясування дисертантом факторів та рушійних сил її трансформації. У дисертації обгрунтовано, що ключові причини, які обумовлюють об'єктивну потребу у соціальному захисті значної частини населення, кореняться у економічній природі капіталістичного суспільства, дії економічних законів даної формації, серед яких безпосередня роль належить законам капіталістичного нагромадження, народонаселення, концентрації виробництва, циклічного розвитку економіки та іншим. Наслідком прояву їх дії є перманентне поглиблення соціальної нерівності та соціальних суперечностей між найбагатшими верствами населення і його найбіднішою частиною, яка є соціально незахищеною. Її склад змінюється як за рахунок безробітних, так і емігрантів, біженців, інвалідів, маргіналів, асоціальних елементів і частково зайнятих, дохід яких не покриває прожиткового мінімуму. Щодо факторів трансформації системи соціального захисту населення на різних етапах розвитку ринково-економічної системи, то їх можна поділити на дві групи, ті що пов'язані із загальним суспільним прогресом (вдосконалення економічної системи і зростання її ефективності, підвищення продуктивності суспільної праці, зростання масштабів виробництва товарів і послуг, соціалізація економіки, розвиток державних і суспільних інститутів) і ті, що відображають прагнення соціально вразливих верств населення захистити свої права (профспілковий рух, діяльність політичних партій, громадських організацій, гуманітарних і релігійних установ, міжнародних організацій і фондів та інших).

Крім того, рушійними силами та важливими детермінантами розвитку соціального захисту населення є потреби та інтереси в конкретно-історичних умовах суспільного розвитку. У дисертації наголошується, що пріоритетність потреб в якості рушійних сил соціального захисту населення в умовах глобалізації, на відміну від попередніх етапів розвитку економіки, відображає, по-перше, об'єктивність не тільки їх кількісного зростання та якісного вдосконалення, а й включення до переліку повсякденних запитів широких верств населення, по-друге, прогрес технологічного способу виробництва та нагромаджений економічний потенціал країни, які і створюють реальні можливості для забезпечення суспільно прийняттого для певного етапу розвитку країни рівня добробуту населення, по-третє, спрямованість державної політики на конвергенцію інтересів усіх суб'єктів соціально-економічних відносин з метою упередження суспільних конфліктів та посилення соціальної відповідальності бізнесу. Доведено, що за таких умов державна політика у сфері соціального захисту населення розширює свій формат до системи надання соціальних послуг, трансформуючись у невід'ємний атрибут

національних економічних систем, що відображає рівень їх соціалізації та соціальної конкурентноспроможності.

У дисертації комплексно проаналізовано ключові національні моделі соціального захисту населення і показано, що їх понад столітня еволюція обумовлена складною взаємодією економічних, політичних, соціально-культурних, національно-ментальних факторів, притаманних різним суспільним системам. Порівняльний аналіз виявив в постіндустріальних країнах усталену тенденцію щодо зростаючої конвергенції національних моделей соціального захисту населення в частині механізмів забезпечення рівноваги між ринком і соціальними цілями суспільства, розвиток інститутів соціального партнерства і соціальної інклюзії, уніфікацію соціальних стандартів, а також до розбудови солідарно-корпоративної системи соціальних послуг та державно-приватного партнерства.

Як підсумок, автор констатує, що новий парадигмальний етап розвитку систем соціального захисту населення, красномовно свідчить про утвердження у глобальному масштабі моделі сталого розвитку, яка органічно пов'язує економічні, соціальні та екологічні компоненти суспільного поступу і механізми вторинного перерозподілу ВВП, національних податкових систем, інструментів інвестування людського розвитку та відтворення людського капіталу.

У розділі 2 **«Суспільно-відтворювальна функція системи соціального захисту населення в ринковій економіці»** досліджуються принципи, функції, об'єктно-суб'єктні параметри, інституційна структура та концептуальні засади реформування системи соціального захисту населення України.

Відправним пунктом дослідження суспільно-відтворювальної функції системи соціального захисту населення є авторське твердження про те, що на відміну від ключових принципів функціонування економічної системи капіталізму (максимізація прибутку, конкурентність, генерування нових фінансових потоків та інші), соціальна система ґрунтується на змістовно інших принципах (гуманізм, соціальна справедливість, соціальна солідарність, соціальна субсидіарність та інші). Виходячи з цієї тези, автор конкретизує принципи соціального захисту населення, що лежать в основі його національних систем. До них віднесено: доступність до соціальних благ для нужденних верств населення, право громадян на державне соціальне забезпечення, право на соціальний захист, транспарентність і суспільний контроль за соціальними витратами, оптимальність частки соціальних видатків у ВВП, адресність надання соціальної допомоги, соціальна відповідальність громадянина, бізнесу і держави та інші. Саме ці принципи становлять основу практичної діяльності у сфері соціального захисту населення, а їх дотримання яких гарантує її високу результативність і упередження соціальних антагонізмів у суспільстві.

Практична реалізація принципів соціального захисту населення знаходить своє втілення у його конкретних функціях, а саме: відтворення людських ресурсів, задоволення потреб, стимулююча, превентивна, регуляторна, адаптаційна, інноваційна, комунікативна, транслуюча, контрольна, профілактично-виховна. Автором здійснено систематизацію функцій та виділено три групи: загальні, спеціальні і допоміжні. Зазначається, що перші відображають природу соціального захисту населення, функції другої групи – його характер, а третьої – механізми досягнення його цілей. Обґрунтовується, що кумулятивним вираженням всієї

сукупності вказаних функцій є суспільно-відтворювальна функція, завдяки якій підтримується суспільна рівновага, зменшується соціальне розшарування, поляризація доходів та класові суперечності.

У процесі еволюційного розвитку суспільства функції соціального захисту населення суттєво диверсифікувалися під впливом внутрішніх (посилення соціальної орієнтації економічної політики, збільшення джерел формування державного бюджету, зростання частки соціальних витрат і фонду оплати праці у ВВП, збільшення тривалості життя, поліпшення національних систем освіти і охорони здоров'я, підвищення стандартів якості життя) та зовнішніх чинників (соціалізація глобальної економіки, регіональна уніфікація соціальних стандартів, розширення інтернаціонального сегменту соціального захисту населення, зростання соціальної відповідальності бізнесу, глобальна інституціоналізація соціальних стандартів та інші).

Об'єктами системи соціального захисту населення є його нужденні верстви (особи, які потрапили в скрутну життєву ситуацію, безробітні, інваліди, багатодітні сім'ї, престарілі та інші). За роки незалежності України чисельність цього контингенту, на жаль, значно зросла, зокрема за рахунок громадян, що проживають за межею бідності. Це обумовлено, з одного боку, зниженням соціальних стандартів у певної частини населення, а з другого – є наслідком розширення контингентів соціально вразливих громадян, які законодавчо підлягають соціальному захисту. Автор акцентує увагу на тому, що в умовах транзитивної економіки країни, об'єктна структура соціального захисту характеризується її динамічною статусною нестійкістю.

Система соціального захисту населення України, як і в зарубіжних країнах, включає в себе багаторівневу структуру установ і організацій, які наділені різними обсягами повноважень та функцій і в сукупності становлять її суб'єктну складову. До них належать Міністерство соціальної політики, Міністерство фінансів, Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості та трудової міграції з його регіональними підрозділами, регіональні органи праці та соціального захисту і органи місцевого самоврядування, а також недержавні інституції (профспілкові, волонтерські, ветеранські та добровільні організації, банківські установи та кредитні спілки). Взаємодія об'єктів і суб'єктів соціального захисту здійснюється через інституційний механізм, ядром якого є його інститути. В роботі комплексно проаналізовано ключові інститути соціального захисту населення України з виділенням у їх структурі інститутів економічної, соціальної, політичної, організаційної та правової підсистем (рис.1).

На думку автора, саме така інституційна структура найбільш повно відбиває функціональні складові вітчизняної системи соціального захисту населення як цілісної, ієрархічно структурованої сукупності інститутів соціального захисту, а також наявні у їхньому розпорядженні механізми та інструментарій регулювання суспільних відносин. Доведено, що соціальні права, соціальні гарантії, соціальні стандарти, нормативи і норми виконують компенсаторні функції із забезпечення суспільно прийняттого рівня споживання економічних благ і соціальних послуг та їх належної якості.

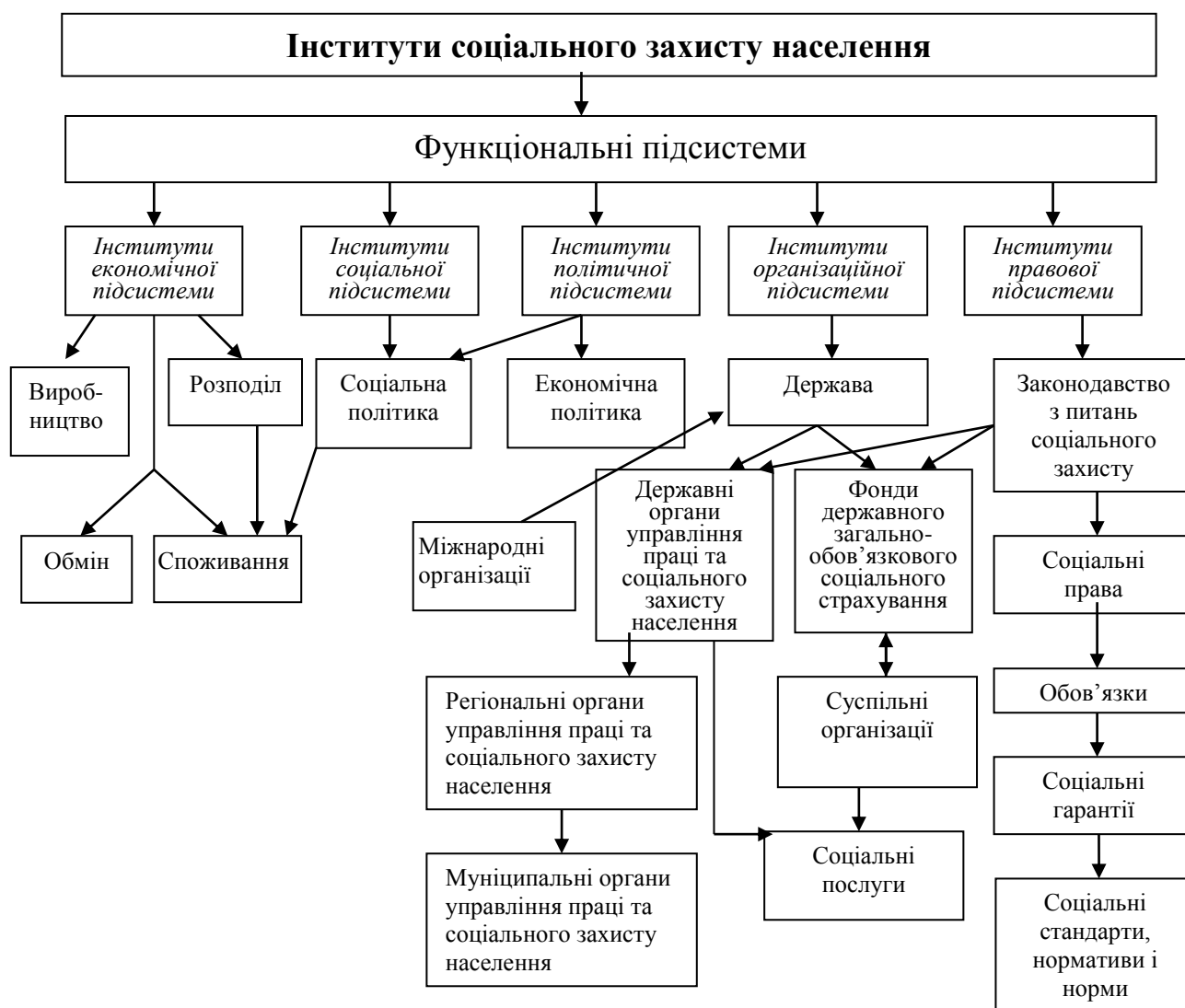

Рис. 1. Інститути соціального захисту населення.

Джерело: розроблено автором

В дисертації концептуалізовано ключові засади та стратегічні напрями реформування соціального захисту населення України. На думку автора, в умовах нинішньої соціально-економічної кризи в державі має кардинально змінитися парадигма соціального захисту населення, за якої абсолютний пріоритет надається зростанню соціальних стандартів через запуск реальних механізмів сплати олігархічним бізнесом соціальної ренти, детінізації та деофшоризації економіки, розвитку малого і середнього бізнесу, приведення частки соціальних витрат і фонду оплати праці у ВВП до стандартів розвинутих країн. Обґрунтовується, що з огляду на євроінтеграційний курс державної політики України, необхідно в максимально короткий термін досягнути європейських соціальних стандартів у рівні мінімальної та погодинної оплати, пенсійного забезпечення, гарантій надання якісних медичних і освітніх послуг, зростання обсягів соціального житла та різкого скорочення розриву у доходах крайніх децильних груп населення.

У розділі 3 «Соціальний захист населення в транзитивній економіці» досліджуються тенденції та проблеми соціальної захищеності населення за умов трансформації соціально-економічних відносин в Україні, дається системна оцінка результативності діяльності вітчизняних інститутів соціального захисту населення, а також механізмів соціального захисту соціально вразливих верств громадян.

Комплексний аналіз динаміки ключових соціальних індикаторів рівня життя населення за 2000-2014рр., свідчить, що мінімальна заробітна плата по відношенню до середньої залишалася на рівні 35% , кількість працевлаштованих зменшилась більше ніж у два рази, відношення середньої пенсії до середньої номінальної заробітної плати скоротилось з 42% до 27%, хронічного характеру набула заборгованість з виплат заробітної плати (на кінець 2014 року вона складала 2 545 млн. грн.). Частка сімей та однаків, які одержали житло і поліпшили свої життєві умови у загальній кількості тих, хто перебував на квартирному обліку зменшилася з 1,6% до 0,4%, а також продовжувалось скорочення чисельності населення. Це дало підстави дисертанту констатувати наявність таких негативних тенденцій в українському суспільстві, як депопуляція населення, нестабільність зайнятості для багатьох верств населення, нерегулярність отримання заробітної плати, її низький рівень, а також пенсій, що в сукупності є свідченням зубожіння наших співгромадян.

Серед факторів, що негативно вплинули на стан соціальної захищеності населення України, автор визначає першочергові, до яких відносять: соціально-деформовану державну політику, приватизацію національного багатства в інтересах олігархічного класу, тінізацію і офшоризацію економіки і її надвисока монополізація, відсутність транспарентного конкурентного середовища, нерозвиненість інституту малого і середнього бізнесу, слабкість вітчизняної інституційної системи та інші. Характеризуючи діяльність інститутів соціального захисту населення, автор констатує, що за роки незалежності в Україні з формальної точки зору практично завершився процес інституціоналізації системи соціального захисту, який охоплює всі ключові напрями та рівні її функціонування. Разом з тим, глибокий аналіз конкретних параметрів її результативності виявив, що протягом 2001-2009 років мінімальна заробітна плата була нижчою прожиткового мінімуму, в 2010-2012 роках його перевищувала, а протягом 2013-2014 років зрівнялися з ним. Мінімальна пенсія за віком у 2005-2009 роках перевищувала рівень прожиткового мінімуму для непрацевдатних, а в останні роки її величина досягла рівня останнього. Це свідчить про погіршення соціальної захищеності найбільш чисельної частини наших співгромадян (табл. 1).

В роботі обґрунтовано, що законодавчо встановлена норма прив'язки прожиткового мінімуму до мінімально допустимих обсягів споживання товарів і послуг за відсутності його кореляції з мінімальним розміром заробітної плати, пенсій та індексом інфляції деформує закони відносин розподілу. Як результат – стрімке зростання вартості життя, збільшення частки бідного населення, звуження його купівельної спроможності та сукупного платоспроможного попиту, а відтак порушення основних макроекономічних пропорцій, обмеження інвестиційного ресурсу домогосподарств. У зв'язку з цим у дисертації репрезентована концепція реформування системи соціальних гарантій, стандартів та нормативів, яка включає створення єдиної державної системи соціальної стандартизації й соціального

нормування на основі їх інституційно-правових засад; визначення відповідних соціальних стандартів, як нормативно-регламентованих державою орієнтирів щодо якісних і кількісних характеристик задоволення суспільно-необхідних потреб людини, доступність яких гарантується державою через різні форми фінансування; розроблення організаційно-правових основ дотримання державою соціальних гарантій, стандартів та нормативів з метою формування цілісної інституційно-правової системи соціального захисту населення; виокремлення спеціальних положень щодо програми дій уряду на період подолання кризових станів в країні з відповідним внесенням змін до діючого соціального законодавства з урахуванням регіональних проблем соціального захисту населення. Це сприятиме створенню загальнодержавної інституційно-правової системи дотримання соціальних стандартів, гарантій і нормативів, що дозволить регулювати асиметрії соціальної захищеності окремих категорій громадян та доступність соціальних послуг.

Таблиця 1

Динаміка основних соціальних стандартів в Україні за 2001–2014 рр.*

Показники (у розрахунку на місяць)	Роки											
	2001	2003	2004	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Прожитковий мінімум для працездатних осіб, грн.	287	342	363	423	516*	607*	663*	848*	962,5	923*	1218	1218
Мінімальна заробітна плата, грн.	118	195*	237	298*	430*	547*	650*	894*	963*	1130	1218	1218
% до прожиткового мінімуму	41	57	65	70	83	90	98	105	106,1	105	100	100
Прожитковий мінімум для непрацездатних, грн.	240	268	284	308*	400,7*	482,7*	510,5	712,1	766,8	842,3*	898,5*	949
Мінімальна пенсія за віком, грн.	39	47,3	50	332	415,11	470,0	512,3*	708,4	769,5	842,3	898	949
% до прожиткового мінімуму непрацездатної особи	16,2	17,6	17,6	107,7	115,9	117,2	100,3	99,4	100,3	100	100	100

* в середньому за рік

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України

На основі дослідження системи соціального захисту населення зі складу його соціально вразливих верств (інваліди, члени неповних сімей, хронічно бідні, люди похилого віку та інші), на які поширюються різноманітні форми підтримки з боку держави, виокремлено дітей, молодь, жінок. Останні в умовах ринкових відносин потребують використання додаткових механізмів соціального захисту. Обґрунтовано ключові напрями удосконалення механізмів їх захисту, які, на думку автора включають відповідну сукупність заходів. Для дітей – це комплексне використання адміністративної і кримінальної відповідальності роботодавців за експлуатацію дитячої праці, моніторинг та контроль з метою протидії безпритульності, залученню дітей до небезпечних видів діяльності з визначенням

структур, на які покладаються ці функції, розширення неінтернатних форм виховання, легалізацію праці підлітків за згодою батьків за умов, що це не шкодить їх здоров'ю та не перешкоджає отримувати належну освіту, зменшення рівня безробіття і бідності українських сімей. Для молоді – забезпечення права на перше робоче місце з гарантуванням безперервної трудової діяльності не менше двох років, сприяння держави і приватного сектору, залученню до трудової діяльності випускників навчальних закладів за отриманою спеціальністю в індустріальних парках, кооперативних, орендних підприємствах, шляхом встановлення пільг при оподаткуванні та кредитуванні роботодавців, державне фінансування молодіжних обмінів з іншими країнами для підвищення кваліфікації, впровадження в систему вищої та професійно-технічної освіти гнучких форм підготовки фахівців та інші. Соціальний захист жінок має включати здійснення компенсаційної політики шляхом заохочення роботодавців за рахунок відшкодування державою втрат за надання пільги при використанні праці жінок з дітьми, сприяння їх самозайнятості, відкриття державною службою зайнятості шкіл ведення бізнесу з дистанційною формою навчання, залучення до нестандартних форм зайнятості (зайнятість на умовах неповного робочого часу, на основі строкових трудових договорів, дистанційна зайнятість та інші).

У розділі 4 «**Реформування інститутів соціального захисту населення як ключовий фактор нівелювання соціальних асиметрій в Україні**» обґрунтовано форми та методи трансформації основних складових системи соціального захисту населення – інституту зайнятості, інституту пенсійного забезпечення та інституту соціальних пільг.

Відзначається, що у транзитивній економіці ключовим питанням трансформаційних процесів економічної системи є продуктивна зайнятість населення, безпосередньо пов'язана з виробництвом, розподілом і споживанням суспільного продукту, а відтак – створенням фінансово-економічних підвалин системи соціального захисту населення. Безпосередній зв'язок між рівнем зайнятості і формуванням фінансових механізмів соціального захисту населення проявляється, по-перше, через отримання працюючими гідної оплати праці, яка гарантує задоволення життєвих потреб домогосподарства, по-друге, через розширення бази податкових надходжень до державного бюджету, з якого фінансуються соціальні видатки. Детальний аналіз ситуації у цій сфері дав автору підстави, зробити висновок, що в Україні не дотримуються соціальні стандарти гідної оплати праці щодо питомої ваги фонду оплати праці у сукупних витратах підприємств і ВВП країни, міжгалузевих співвідношень в оплаті праці, відрахувань до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. В концентрованому вигляді ці негативні тенденції порушують жорсткий взаємозв'язок між інститутом зайнятості, рентабельністю вкладень в людський капітал і рівнем виробничого нагромадження капіталу. Крім того зменшуються бюджетні кошти для фінансування вкладень у розвиток людських ресурсів і інфраструктуру, що його забезпечує.

Найбільш прийнятним шляхом встановлення результативної взаємодії між зайнятістю і соціальним захистом населення, на наше переконання, є здійснення системних заходів шляхом щоквартального збільшення мінімальної заробітної плати (МПЗ) та її індексація в межах генеральної і колективних угодах на галузевому й

регіональному рівні між союзами підприємців і профспілками, зменшення оподаткування з поступовим досягненням частки МПЗ 60% від середньої, згідно стандартів гідної праці, збільшення питомої ваги оплати праці у ВВП до 50%. Водночас необхідне вдосконалення оплати праці в бюджетній сфері з метою забезпечення залежності її розмірів від рівня відповідальності, складності виконуваних робіт та кваліфікації, посилення відповідальності за заборгованість виплат заробітної плати. Це перетворить заробітну плату у провідний чинник мотивації до зайнятості, посилить соціально-захисну здатність зайнятості, результативність механізмів як прямої, так і опосередкованої дії щодо збільшення інвестицій у людський капітал та підвищення їх рентабельності.

У дисертації наголошується, що в умовах тривалої соціальної нестабільності в Україні та перманентної економічної кризи ключовим напрямом реформування інституту зайнятості населення має бути створення робочих місць в індивідуальному, корпоративному і державному секторах економіки, диверсифікація форм зайнятості. Головними чинниками забезпечення успішності цих напрямів, на думку автора, має стати посилення дієвості державних податкових механізмів та кредитних важелів стимулювання роботодавців за збереження діючих і створення нових робочих місць та законодавче унормування нестандартних форм зайнятості (дистанційна зайнятість, лізинг персоналу, аутстафінг, аусорсинг, нестандартні графіки робочого часу та інші) через внесення відповідних статей у діючий Кодекс законів про працю, податковий і пенсійні кодекси та Закон про зайнятість населення, що сприятиме легалізації цих видів зайнятості, структурній модернізації вітчизняного ринку праці, диверсифікації джерел доходів населення та розширенню податкової бази вітчизняної економіки.

На основі аналізу кількісних і якісних параметрів стану пенсійного забезпечення в Україні встановлено, що його механізми виявилися неспроможними виконувати притаманні йому завдання. Про це свідчить перевищення видатків Пенсійного фонду України над доходами, яке компенсується з держбюджету нашої держави. Протягом 2012-2014 рр. надходження коштів Державного бюджету України на фінансування пенсійних програм зросли з 64,2 до 75,8 млрд. грн., або майже в 1,2 раза. На початок 2015 року середній розмір призначеної місячної пенсії перевищував прожитковий мінімум лише в 1,6 раза, а майже 8% пенсіонерів одержували пенсію нижче його рівня.

Серед напрямів подолання кризи системи пенсійного забезпечення в нашій країні визначено її реформування шляхом впровадження в повному обсязі до 2018 року трирівневої пенсійної системи при збереженні солідарної з одночасним розвитком накопичувальної та недержавного пенсійного забезпечення. На думку автора, це створить основу для диверсифікації фінансових ресурсів пенсійного забезпечення, дозволить імплементувати принципи приватної власності на пенсійні внески, стимулюватиме легалізацію оплати праці і мотивуватиме сплату пенсійних внесків, зменшить економічні, фінансові, політичні та демографічні ризики пенсійного забезпечення за рахунок різноманітності і більшої гнучкості цієї системи.

Аналіз функціонування пільгової складової соціального захисту населення свідчить про наявність 156 видів пільг, гарантій і компенсацій 230 категоріям користувачів, що становить 19,5 млн. громадян, або 40% населення, відсутність

адресності та соціальної справедливості, втрату цим інститутом свого функціонального призначення. Автор вважає, що для формування економічних передумов зменшення кількості пільг і пільговиків, необхідне кардинальне реформування цього інституту, яке передбачає за умов економічного зростання підвищення мінімальної та середньої заробітної плати, визначення рівня субсидій, впровадження соціальної картки в межах нашої країни та інші заходи, спрямовані на їх поетапну оптимізацію.

У розділі 5 **«Сталий економічний розвиток – стратегічна платформа побудови вітчизняної соціально орієнтованої моделі економіки»** обґрунтовано напрями та чинники формування економічного базису, модернізації і вдосконалення вітчизняної системи соціального захисту населення, розкрито сутність концепції сталого розвитку в якості стратегічної платформи побудови соціально орієнтованої моделі України.

У дисертації визначено, що фундаментальною передумовою якісного поліпшення системи соціального захисту населення є економічне зростання, приведення в дію його механізмів має включати реформування інституту власності орієнтування економіки на утвердження шостого технологічного укладу, стимулювання науково-технічної діяльності в державному і корпоративному секторах, завершення розбудови національної інноваційної системи, створення сприятливого інвестиційного клімату в країні, інтеграцію науки і бізнесу, нарощування всіх складових соціалізації економіки та посилення екологічного компоненту економічного розвитку. Це виведе Україну на траєкторію економіки знань – авангардну модель постіндустріалізму, яка успішно реалізується в економічно розвинених країнах світу. При цьому дисертант підкреслює, що дія перелічених механізмів має бути скоординована і синхронізована в процесі проведення реформування економіки України в найбільш стислі терміни. З метою досягнення конкретних результатів реформування в економічній, фінансовій і соціальній сферах важливим є дієвий суспільний контроль за діяльністю виконавчої влади через інструменти громадянського суспільства, опозиційних партій, міжнародних інститутів, засобів масової інформації та інших. Нині склалися досить сприятливі умови не тільки для моніторингу дій влади з боку суспільства, але й для реального впливу на соціально-економічну ситуацію в країні через канали виборів, децентралізацію влади, формування прозорих процедур призначення державних службовців, систематичного контролю за ефективністю виконання управлінським апаратом своїх функцій на місцевому, регіональному і загальнодержавному рівнях. Запорукою радикальних позитивних змін у суспільстві, на думку автора, є концентрація у вищих ешелонах влади патріотично налаштованого, високопрофесійного, не корумпованого менеджменту, який на відміну від олігархічного управлінського корпусу, керувався б національними, а не корпоративними інтересами при реалізації державної економічної політики. Спираючись на постіндустріальну парадигму автор, відзначає, що конститууючим чинником формування засад економіки знань в Україні є динамічний розвиток освіти і науки, їх перетворення в реальну складову інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки та розбудови її потужного інформаційного сектору.

Узагальнення проблем функціонування і розвитку інституту освіти свідчить, що його основні складові недостатньо інтегровані в інноваційну систему, тому

малоефективні. Що стосується середньої освіти, то в роботі аргументується необхідність поліпшити її фінансування, оптимізувати мережу середніх загальноосвітніх шкіл підвищення доступності, мобільності, створення умов для профільного і дистанційного навчання, впровадження інформаційних технологій у навчально-виховний процес з одночасною підготовкою педагогічних працівників до їх використання. У сфері професійної освіти необхідно: оновити матеріально-технічну базу, впровадити в навчально-виховний процес результативну парадигму на основі компетентнісного підходу, привести якість навчання до освітніх стандартів, які відповідають інноваційному типу соціально-економічного розвитку, розбудувати мережу укрупнених професійно-технічних навчальних закладів і технікумів багатопрофільного спрямування та різних форм власності з орієнтацією на потреби регіональних ринків праці, створити умови для надання закладами професійно-технічної освіти послуг зі здобуття, перепідготовки або підвищення кваліфікації, привести рівні формальної професійної освіти у відповідність до вітчизняних і міжнародних стандартів. У сфері вищої освіти важливо: посилити її фундаменталізацію, надати навчально-виховному процесу інноваційного творчого характеру, забезпечити оптимальне поєднання фундаментальної та практичної підготовки студентів на засадах принципів компетентнісного навчання, запровадити в діяльність ВНЗ системи управління якістю надання освітніх послуг на основі міжнародних стандартів, селективну підтримку обдарованих студентів, впровадити гнучкі освітні програми та інформаційні технології, інтегрувати з науковими установами та інноваційними підприємствами.

У дисертації також наголошується, що якісна модернізація системи вітчизняної освіти можлива лише за умови диверсифікації джерел її фінансування із залученням до цього приватного сектору, грантової міжнародної технічної допомоги, участі у спільних міжнародних наукових і освітніх проектах та програмах інтенсивного розвитку міжнародної академічної мобільності та інші.

Інститут науки, підкреслюється в дисертації, як найдієвіша ланка інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання в постіндустріальних країнах, відіграє визначальну роль у якісному покращенні соціального захисту. На відміну від цього, в нашій країні наука втратила функції суттєвого впливу на соціально-економічний розвиток, до критичного рівня знизилися показники науково-технічного потенціалу, що несе в собі загрозу національній безпеці України. Нині серед зайнятих частка вчених становить 0,49%, що у 3,5 раза менше ніж 20 років тому. У 2011 році цей показник у Фінляндії становив 3,27%, у Данії – 3,16%, Ісландії – 2,96%, Туреччині – 0,68%. Питома вага загального обсягу витрат на науково-технічну сферу в Україні у 2013 році становила 0,70% ВВП. Водночас у 2012 році середній рівень витрат на наукові дослідження та розробки країн ЄС у ВВП становив 2,06%. Більшою частка витрат на дослідження та розробки була у Фінляндії – 3,55%, Швеції – 3,41%, Данії – 2,99%, Німеччині – 2,92%, Австрії – 2,84%, Словенії – 2,80%, Франції – 2,26%, Бельгії – 2,24%, Естонії – 2,18% та Нідерландах – 2,16%.

Обґрунтовано, що перетворення інституту науки на вирішальний чинник утвердження інвестиційно-інноваційної моделі економічного розвитку потребує за умов економічного зростання збільшення фінансування науково-технічної сфери на рівні 2,5 – 3,0 ВВП. Водночас необхідне залучення коштів приватного та

державного секторів вітчизняної економіки за допомогою податкових, кредитних, фінансових механізмів та інструментів для використання результатів наукових досліджень при виробництві економічних благ і наданні соціальних послуг з відповідним інституційним забезпеченням їх реалізації.

В роботі аргументовано доводиться, що соціальний ефект реформ інституту охорони здоров'я безпосередньо знайде свій прояв у покращенні кількісних і якісних параметрів багатьох соціальних стандартів життя громадян з точки зору його комфорту, тривалості, психологічного самопочуття, соціального оптимізму та соціальної інклюзії. Що стосується екологічної компоненти реалізації Концепції сталого розвитку в Україні, то її актуальність за останні роки не тільки не ослабла, а зростає з врахуванням антропогенного навантаження на довкілля, а отже й на фізичний, психологічний та моральний стан індивідів, що суттєво впливає на продуктивність праці та суспільну активність, викликає серйозні загрози здоров'ю і творчим можливостям людини. Виходячи зі складної екологічної ситуації в країні, доведено що соціально-захисний потенціал інвестицій в охорону довкілля потребує значного збільшення рентних платежів через механізми підвищення тарифів за користування всіма природними ресурсами, а також за забруднення атмосферного повітря через викиди. З метою запобігання деградації земельних ресурсів у сфері регулювання відносин власності та землекористування, поряд з посиленням державного контролю за якістю використовуваних ресурсів, необхідне посилення економічних санкцій в разі порушення законодавства в сфері аграрних відносин, що збільшить надходження коштів у державний бюджет і подальше їх використання для соціального захисту населення.

В дисертації наголошується, що утвердження моделі сталого розвитку забезпечує посилення та зміцнення взаємопов'язаних параметрів економічного зростання, а відтак – якісного поліпшення соціального захисту населення як невід'ємного компоненту соціально орієнтованої економіки. Узгодження економічного, соціального та екологічного компонентів сталого розвитку дозволить зберігати основні показники ефективності на достатньому рівні, що є передумовою справедливої, доступної та адресної системи соціального захисту населення.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад трансформації інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці та його комплексного реформування. У дослідженні узагальнено і сформульовано наукові положення методологічного характеру, а також розроблені практичні рекомендації, спрямовані на удосконалення регуляторного впливу держави на цю сферу соціально-економічних відносин.

Основні теоретико-методологічні та практичні результати дисертації полягають у наступному:

1. Комплексне визначення змісту категорії «соціальний захист населення» включає не тільки сукупність форм і механізмів надання різним категоріям населення соціальних послуг (соціальні виплати, допомоги, компенсації, податкові знижки та кредити) в умовах ринкової економіки, але й згідно інституційної парадигми – сукупність інститутів (соціальні гарантії, соціальні стандарти, соціальні нормативи, державні та громадські організації, фонди і установи, а також корпорації

і міжнародні інституції), що діють в даній царині і на системному рівні реалізують компенсаторні функції щодо соціально вразливих верств населення в умовах ринкової економічної системи та ймовірних соціальних й економічних ризиків на макро-, мезо- і мікрорівні для забезпечення суспільно прийняттого рівня добробуту громадян.

2. Об'єктивними детермінантами становлення та розвитку системи соціального захисту населення є, з одного боку, причини соціального характеру, що впливають з природи капіталістичної ринкової системи через механізми дії економічних законів (закон капіталістичного нагромадження, народонаселення, концентрації виробництва, циклічного розвитку економіки) і породжує перманентне поглиблення соціальної нерівності та соціальні суперечності, а з другого – генетично-природного та емерджентного характеру, які не залежать від суспільного ладу (інвалідність, вдовство, втрата працездатності через хворобу, втрата годувальника, сирітство та інші). Відтак функціональне призначення системи соціального захисту населення полягає у підтримці в суспільстві соціальної рівноваги, захисті соціально вразливих верств населення, забезпеченні суспільно-прийняттого рівня добробуту в конкретно історичних умовах розвитку країни.

3. Рушійними силами розвитку і трансформацій національних систем соціального захисту населення в процесі еволюції ринкової економіки є потреби та інтереси громадян і механізми їх задоволення, які постійно вдосконалюються й диверсифікуються під впливом науково-технічного прогресу, зростання суспільного багатства, соціалізації економіки і демократизації відносин розподілу. За умов глобалізації і розвинених соціально-ринкових відносин політика соціального захисту населення спрямована на конвергенцію інтересів усіх суб'єктів соціально-економічних відносин, упередження соціальних антагонізмів і посилення соціальної відповідальності індивіда домогосподарства, держави й бізнесу та перетворюється у невід'ємний компонент соціально-економічної системи України.

4. В епоху глобалізації спостерігається тенденція до конвергенції національних систем соціального захисту населення, яка проявляється в уніфікації їх рис і ознак в частині забезпечення рівноваги між ринком і соціальними цілями суспільства, розвитку інститутів соціального партнерства і соціальної інклюзії, уніфікації соціальних стандартів, а також розбудови солідарно-корпоративної системи надання соціальних послуг та державно-корпоративного партнерства. Однак зберігаються характерні для кожної моделі соціального захисту населення особливості, породжені взаємодією економічних, політичних, соціально-культурних та національно-ментальних факторів, притаманних різним суспільним системам.

5. Ключовими принципами функціонування національних систем соціального захисту населення в сучасних умовах є гуманізм, соціальна справедливість, соціальна субсидіарність, соціальна солідарність та інші. Функціонування і розвиток національних систем соціального захисту населення ґрунтується на доступності до соціальних благ нужденних верств, праві громадян на державне соціальне забезпечення, праві на соціальний захист, транспарентності і суспільному контролю за соціальними витратами, оптимальності розміру соціальних видатків у ВВП, адресності надання соціальної допомоги, соціальній відповідальності громадянина, бізнесу і держави, що становить основу практичної діяльності у сфері соціального захисту населення.

6. Багаторівнева система соціального захисту населення в постіндустріальних країнах виконує широкий спектр функцій (зокрема, це функція відтворення людських ресурсів, задоволення потреб, стимулюючу, превентивну, регуляторну, адаптаційну, інноваційну, комунікативну, транслюючу, профілактично-виховну), систематизація яких шляхом поділу на загальні, спеціальні та допоміжні, свідчить, що перші відображають природу цього захисту, друга група – його характер, а третя – механізми досягнення його цілей. Інтегративний формат їх дії зводиться до досягнення системою соціального захисту населення соціально-відтворювальних цілей.

7. В економічно розвинених країнах світу об'єктна структура системи соціального захисту є доволі широкою і різноманітною за своїм кількісним складом, віковим і майновим цензом, національним походженням отримувачів соціальної підтримки, яку суспільство надає їм в різних формах. Що стосується найбільш активних суб'єктів системи соціального захисту населення, зокрема в Україні, то до них відноситься ряд інститутів виконавчої гілки влади (Міністерство соціальної політики, Міністерство фінансів, Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції з його регіональними підрозділами, державні регіональні органи праці та соціального захисту населення і органи місцевого самоврядування), а також недержавні інститути (профспілкові, волонтерські та добровільні організації, банківські установи й кредитні спілки). Взаємодія об'єктів і суб'єктів соціального захисту здійснюється через інституційний механізм, ядром якого є його інститути.

8. За роки незалежності в Україні практично сформований комплекс інститутів системи соціального захисту населення, який включає інститути економічної підсистеми, інститути соціальної підсистеми, інститути політичної підсистеми, інститути організаційної підсистеми та інститути правової підсистеми, що найбільш точно відображає функціональні складові вітчизняної системи соціального захисту населення як цілісної системи, яка має в своєму арсеналі різноманітні механізми й інструменти регулювання суспільних відносин. Серед них основне функціональне навантаження щодо забезпечення суспільно прийняттого рівня, споживання економічних благ і надання соціальних послуг нужденним верствам населення в залежності від їх соціально-економічного стану та потреб, належить соціальним правам, соціальним гарантіям, соціальним стандартам, нормативам і нормам.

9. Парадигмальними засадами реформування вітчизняної системи соціального захисту населення згідно європейських стандартів є надання абсолютного пріоритету зростанню соціальних стандартів через запуск реальних механізмів сплати олігархічним бізнесом соціальної ренти, детінізації та деофшоризації економіки, розвитку малого і середнього бізнесу, приведення частки соціальних витрат і фонду оплати праці у ВВП до стандартів західних країн, що сприятиме досягненню в максимально короткий термін соціальних стандартів у рівні мінімальної погодинної оплати праці, пенсійного забезпечення, гарантій надання якісних медичних і освітніх послуг, зростанню обсягів соціального житла та різкого скорочення розриву у доходах крайніх децильних груп населення. Результативність діяльності вітчизняних інститутів соціального захисту населення є вкрай низькою, про що, зокрема, свідчить незмінні співвідношення між середньою та мінімальною

заробітною платою, високий рівень безробіття, низький рівень пенсій, затримки з виплат заробітної плати, неможливість поліпшити житлові умови та інші, що є свідченням низької соціальної захищеності наших громадян, наслідок чого сформувалися такі проблеми як депопуляція населення, низький рівень зайнятості, дефіцит Пенсійного фонду України, масштабне зубожіння населення, зростання чисельності тих, хто потребує соціальної підтримки, посилення соціальної нестабільності в суспільстві та інші. Все це вказує на необхідність парадигмальної зміни політики держави в цій сфері з орієнтацією на європейські стандарти життєдіяльності людини.

10. Серед категорій соціально-вразливих верств населення, які перебувають під опікою системи соціального захисту населення, виокремлено дітей, молодь і жінок, які в умовах нинішньої соціально-економічної кризи потребують приведення в дію додаткових механізмів свого захисту. Ключові напрями удосконалення механізмів захисту цих категорій населення включають: комплексне використання адміністративної і кримінальної відповідальності роботодавців за експлуатацію дитячої праці, моніторинг та контроль з метою протидії безпритульності, залученню дітей до небезпечних видів діяльності з визначенням структур, на які покладаються ці функції, розширення неінтернатних форм виховання, легалізації праці підлітків за згодою батьків за умов, що це не шкодить їх здоров'ю та не перешкоджає отримувати належну освіту, зменшення рівня безробіття і бідності українських сімей; молоді - забезпечення права на перше робоче місце з гарантуванням безперервної трудової діяльності не менше двох років, сприяння держави і приватного сектору, її до трудової діяльності випускників навчальних закладів за набутою спеціальністю в індустріальних парках, кооперативних, орендних підприємствах, шляхом встановлення пільг при оподаткуванні та кредитуванні роботодавців, державне фінансування молодіжних обмінів з іншими країнами для підвищення кваліфікації, впровадження в систему вищої та професійно-технічної освіти підготовки фахівців та інші. Соціальний захист жінок має включати здійснення компенсаційної політики шляхом заохочення роботодавців до використання праці жінок з дітьми за рахунок відшкодування державою втрат, сприяння їх самозайнятості, відкриття державною службою зайнятості шкіл ведення бізнесу з дистанційною формою навчання, залучення до нестандартних форм зайнятості (зайнятість на умовах неповного робочого часу або строкових трудових договорів, дистанційна зайнятість та інші).

11. Ключовим компонентом ефективного функціонування системи соціального захисту населення є модернізація інституту зайнятості, яка передбачає наступні заходи: створення робочих місць та посилення дієвості з боку держави податкових механізмів та кредитних важелів стимулювання роботодавців за збереження діючих і створення нових робочих місць, законодавче унормування нестандартних форм зайнятості в індивідуальному, корпоративному і державному секторах економіки, а також диверсифікацію форм зайнятості. Для посилення мотивації до зайнятості необхідне щоквартальне збільшення мінімальної заробітної плати та її індексація в межах держави і колективних угодах на галузевому й регіональному рівні між союзами підприємців і профспілками, зменшення оподаткування з поступовим досягненням її величини до 60% від середньої, згідно стандартів гідної праці, вдосконалення оплати праці в бюджетній сфері з метою забезпечення залежності її

розмірів від рівня відповідальності, складності виконуваних робіт та кваліфікації, посилення відповідальності за наявну заборгованість виплат заробітної плати.

12. Рівень пенсійного забезпечення в Україні, як один з наймасштабніших каналів соціальної підтримки непрацездатного населення, не відповідає європейським стандартам частині купівельної спроможності пенсій, не забезпечує гідного рівня життя і якісного лікування пенсіонерів та задоволення їх першочергових культурних і духовних потреб. Реформування інституту пенсійного забезпечення: включає впровадження в повному обсязі до 2018 року трирівневої пенсійної системи при збереженні солідарної, з одночасним розвитком накопичувальної та недержавного пенсійного забезпечення, що створить основу для диверсифікації фінансових ресурсів пенсійного забезпечення, дозволить імплементувати принципи приватної власності на пенсійні внески, стимулюватиме легалізацію оплати праці і мотивуватиме сплату пенсійних внесків, зменшить економічні, фінансові, політичні та демографічні ризики за рахунок різноманітності і більшої гнучкості цієї системи.

13. Система надання соціальних пілг за роки незалежності не тільки не оптимізована та не стала ринковою, а й набула гіпертрофованих обсягів за кількістю категорій і чисельністю громадян, які ними користуються. Це стало своєрідною формою соціального утримання частини членів нашого суспільства за рахунок держави. Удосконалення інституційних механізмів в цій сфері передбачає, за умов економічного зростання підвищення мінімальної та середньої заробітних плат, визначення рівня субсидій, впровадження соціальної картки в межах нашої країни та інших заходів спрямованих на їх поетапну оптимізацію.

14. Стратегічною платформою розбудови стабільної, результативної та фінансово-спроможної вітчизняної системи соціального захисту населення є економічне зростання на базі концепції сталого розвитку з органічним поєднанням економічної, соціальної та екологічної його складових. Умовами і факторами забезпечення реалізації даної концепції в Україні є реформування інституту власності, орієнтування економіки на утвердження шостого технологічного укладу, стимулювання науково-технічної діяльності в державному і корпоративному секторах, завершення розбудови національної інноваційної системи, створення сприятливого інвестиційного клімату в країні, інтеграція науки і бізнесу, нарощування всіх складових соціалізації економіки та посилення екологічного компоненту економічного розвитку, їх інституційне забезпечення, що виведе Україну на траєкторію економіки знань – авангардну модель постіндустріалізму. За таких умов сформуються основні компоненти соціально орієнтованої економіки як економічний базис результативної та соціально справедливої системи соціального захисту населення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, підручники, навчальні посібники

1. *Руженський М.М.* Система соціального захисту населення у транзитивному суспільстві : монографія / М.М. Руженський. – К. : ПІК ДСЗУ, 2005. – 384 с. – (23,6 д.а.).
2. *Руженський М.М.* Інноваційна модель економічного розвитку як фактор забезпечення продуктивної зайнятості населення / М.М. Руженський //

- Теоретичні та прикладні засади інвестиційно-інноваційного розвитку економіки і ринку праці в Україні : монографія. – К. : ІПК ДСЗУ, 2007. – Розд. 7. – С. 171–184. – (0,4 д.а.).
3. *Руженський М.М.* Соціально-захисна функція державної служби зайнятості / М.М. Руженський // Ринок праці та зайнятість: проблеми теорії та виклики практики : кол. моногр. – К. : ІПК ДСЗУ, 2012. – Розд. 1.7. – С. 93–107. – (0,8 д.а.).
 4. *Руженський М.М.* Пріоритети подальшого вдосконалення інститутів соціального захисту населення в умовах соціально-економічних трансформацій / М.М. Руженський // Ринок праці України: перспективи євроінтеграції : монографія / І.Ф. Гнибіденко, Н.Б. Кузнєцова, Ю.М. Маршавін, О.М. Могильний, Ю.Б. Пінчук, М.М. Руженський [та ін.] – К. : ДКС центр, 2012. – Розд. 4. – С. 115–131. – (1,5 д.а.).
 5. *Руженський М.М.* Соціальний захист населення в умовах формування ринкової моделі економіки України : монографія / М.М. Руженський. – К. : ІПК ДСЗУ, 2013. – 318 с. – (42,1 д.а.).
 6. *Руженський М.М.* Основи економічної теорії : підручник / В.Г. Федоренко, Ю.М. Ніколенко, О.М. Діденко, М.П. Денисенко, М.М. Руженський. – К. : Алерта, 2005. – 510 с. – (41,5 д.а.; – особисто автора – 3,2 д.а. Глави: 15. Відтворення людських ресурсів. Зайнятість та безробіття; 16. Державне регулювання ринкової економіки; 19. Доходи населення).
 7. *Руженський М.М.* Соціальний менеджмент : навч. посібник / М.М. Руженський. – К. : ІПК ДСЗУ, – 2011. – 255 с. – (14,6 д.а.).
- У наукових фахових виданнях*
8. *Руженський М.М.* Економічні та соціальні аспекти зайнятості населення у ринковій економіці / М.М. Руженський // Економіка та держава. – 2005. – №2. – С. 33–38. – (0,3 д.а.).
 9. *Руженський М.М.* Соціальна захищеність населення – ключовий інструмент розвитку людського капіталу / М.М. Руженський // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ. – 2010. – С. 281–287. – (0,3 д.а.).
 10. *Руженський М.М.* Соціальний захист населення: сутність та необхідність в трансформаційній економіці / М.М. Руженський // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право : зб. наук. пр. Вип. 9. – К. : Вид-во НПУ, 2011. – С. 52–57. – (0,4 д.а.).
 11. *Руженський М.М.* Інституціональні засади соціального захисту населення в трансформаційній економіці / М.М. Руженський // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2011. – №1. – С. 128–133. – (0,4 д.а.).
 12. *Руженський М.М.* Теоретико-прикладні засади оцінювання ефективності діяльності державної служби зайнятості / О.М. Ковбаско, М.М. Руженський // Ринок праці та зайнятість населення. – 2011. – №2. – С. 16–18. – (0,4 д.а.; особисто автора – 0,2 д.а.: обґрунтування оцінювання організаційної та функціональної ефективності державної служби зайнятості України).
 13. *Руженський М.М.* Методологічні засади функціонування і розвитку системи соціального захисту населення / М.М. Руженський // Науковий часопис НПУ ім.

- М.П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право : зб. наук. пр. Вип. 14. – К. : Вид-во НПУ, 2011. – С. 9–17. – (0,4 д.а.).
14. *Руженський М.М.* Соціально-захисна функція зайнятості в трансформаційній економіці / М.М. Руженський // Ринок праці та зайнятість населення. – 2011. – №1. – С. 5–9. – (0,6 д.а.).
15. *Руженський М.М.* Соціально-економічне обґрунтування прожиткового мінімуму в трансформаційній економіці / М.М. Руженський // Ринок праці та зайнятість населення. – 2011. – №3. – С. 3–6. – (0,5 д.а.).
16. *Руженський М.М.* Функції соціального захисту населення та їх класифікація (теоретичний аспект) / М.М. Руженський // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2011. – №4. – С. 64–69. – (0,4 д.а.).
17. *Руженський М.М.* Соціальний захист населення в трансформаційній економіці: теоретичне осмислення проблеми / М.М. Руженський // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право : зб. наук. пр. Вип. 16. – К. : Вид-во НПУ, 2011. – С. 3–9. – (0,4 д.а.).
18. *Руженський М.М.* Соціальна захищеність неконкурентоспроможних верств населення на ринку праці України / М.М. Руженський // Ринок праці та зайнятість населення. – 2011. – №4. – С. 28–32. – (0,6 д.а.).
19. *Руженський М.М.* Методологічні принципи соціального захисту населення в ринковій економіці / М.М. Руженський // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право: зб. наук. пр. Вип. 18. – К. : Вид-во НПУ, 2012. – С. 47–55. – (0,4 д.а.).
20. *Руженський М.М.* Соціальний захист зайнятого населення: стан та шляхи поліпшення / М.М. Руженський // Ринок праці та зайнятість населення. – 2012. – №1. – С. 16–19. – (0,5 д.а.).
21. *Руженський М.М.* Основні етапи еволюції соціального захисту населення в Україні / М.М. Руженський / Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К. : 2012. – №2. – С. 77–81. – (0,3 д.а.).
22. *Руженський М.М.* Інституціоналізація соціального захисту населення: історичний контекст / М.М. Руженський // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право: зб. наук. пр. – Вип. 19. – К. : Вид-во НПУ, 2012. – С. 67–72. – (0,4 д.а.).
23. *Руженський М.М.* Соціальний захист населення в контексті державної політики зайнятості / М.М. Руженський // Ринок праці та зайнятість населення. – 2012. – №2. – С. 14–17. – (0,4 д.а.).
24. *Руженський М.М.* Розвиток ринку праці та соціального захисту населення в трансформаційній економіці / М.М. Руженський / Ринок праці та зайнятість населення. – 2012. – №3. – С. 24–27. – (0,4 д.а.).
25. *Руженський М.М.* Модернізація вищої освіти як чинник соціального захисту населення / М.М. Руженський / Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Тематичний випуск. – №4. – 2012. – С. 298–302 (0,5 д.а.)
26. *Руженський М.М.* Соціоекономічні передумови інноваційного розвитку економіки України / М.М. Руженський / Економіка і держава. – 2012. – №4. – С. 23–24. – (0,4 д.а.).

27. *Руженський М.М.* Працевлаштування як форма соціального захисту населення / М.М. Руженський // Ринок праці та зайнятість населення. – 2013. – №2. – С. 8–11. – (0,6 д.а.).
28. *Руженський М.М.* Теоретичні аспекти формування економічних основ соціального захисту населення в ринковій економіці / М.М. Руженський // Соціально-трудова відносина: теорія та практика : зб. наук. пр. – 2014. – №2(8). – С. 294–298. – (0,3 д.а.).

У зарубіжних виданнях

29. *М. Ruzhenskiy.* Social Protection of the Rural Population of the Ukraine under the Conditions of Market Transformation / М.М. Ruzhenskiy // Civic Review – Learned Paper for Economic and Social Sciences – 2013, №1–2. – Р. 341–351. – (0,4 д.а.).
30. *Руженський Н.М.* Формирование экономических основ социальной защиты населения в условиях рыночных преобразований / Н.М. Руженский // Труд и социальные проблемы. Научные труды научно-исследовательского и учебного центра по труду и социальным проблемам Министерства труда и социальной защиты населения Азербайджанской республики – 2013. 1.(23) – С. 108–113. – (0,4 д.а.).
31. *Руженський Н.М.* Концептуальні детермінанти реформування системи соціальної захисту населення України / Н.М. Руженський // Modern Science, Moderni veda. – 2014 – №1. – С. 150–157. – (0,4 д.а.).
32. *Руженський Н.М.* Соціально-економічні індикатори рівня життя населення України : стан і тенденції розвитку / Н.М. Руженський // Известия Национальной академии наук Азербайджана. Серия «Экономика». – 2014. – №4. – С. 12–17. – (0,3 д.а.).
33. *М. Ruzhenskiy.* Models of people social protection: the global and Ukrainian functioning and development experience / М. Ruzhenskiy // Modern Science, Moderni veda. – 2014 – №2. – Р. 38–44. – (0,4 д.а.).

В інших виданнях

34. *Руженський М.М.* Надання послуг з активної підтримки безробітних в процесі пошуку і підбору роботи / М.М. Руженський // Єдина технологія обслуговування незайнятого населення в центрах зайнятості України / Ю. Маршавін, Л. Ляміна, Л. Фокас, М. Руженський [та ін.]. – К. : Ін-т підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2000. – С. 181–201. – (0,5 д.а.).
35. *Руженський М.М.* Методологічні аспекти державного регулювання зайнятості в регіоні / М.М. Руженський // Регіональна економіка і здійснення адміністративної реформи в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Дніпродзержинськ, 2000. – С. 48–50. – (0,2 д.а.).
36. *Руженський М.М.* Стан та основні шляхи забезпечення зайнятості в сільській місцевості / М.М. Руженський // Бюлетень ІПК ДСЗУ. – 2003. – №2. – С. 11–15. – (0,3 д.а.).
37. *Руженський М.М.* Сутність та трансформація зайнятості населення в умовах перехідної економіки / М.М. Руженський // Бюлетень ІПК ДСЗУ. – 2005. – №1. – С. 18–22. – (0,3 д.а.).
38. *Руженський М.М.* Інституціональні чинники зайнятості населення в трансформаційній економіці / М.М. Руженський // Актуальні проблеми сучасного

- менеджменту : матеріали наук.-практ. конф. – К. : ІПК ДСЗУ, 2005. – С. 300–308. – (0,2 д.а.).
39. *Руженський М.М.* Економічні та соціальні аспекти зайнятості в ринковій економіці / М.М. Руженський // Державне управління в сфері ринку праці та зайнятості населення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. В.О. Храмова – К. : ІПК ДСЗУ, 2005. – С. 263–277. – (0,1 д.а.).
40. *Руженський М.М.* Інституціональні та організаційні засади діяльності базових центрів зайнятості / М.М. Руженський // Державне регулювання ринку праці: сучасні технології та напрями їх розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 1 (22 грудня 2005 р.) – К., 2006. – С. 129–130. – (0,1 д.а.).
41. *Руженський М.М.* Соціально-економічні передумови мотивації зайнятості населення / М.М. Руженський // Система менеджменту в умовах інституційно-структурної трансформації економіки України : матеріали міжвузівської наук.-практ. конф. (7 червня 2006 р.). – К., 2006. – С. 70–76. – (0,2 д.а.).
42. *M. Ruzhenskiy.* Social defense of population in post-social countries: the oretical aspect // The material sof the 7th International conference “Strategy of Quality in Industry and Education” – Vol. 1. – AURE. – Varna – 2011. – P. 279–282. – (0,2 д.а.).
43. *Руженський М.М.* Соціальний захист і зайнятість населення: соціально-економічний взаємозв’язок та його вдосконалення / М.М. Руженський // Основні напрями гармонізації зайнятості населення на сучасному етапі соціально-економічних реформ в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2012. – С. 252–260. – (0,5 д.а.).
44. *Руженський М.М.* Соціально-захисний потенціал виробничих структур сільської місцевості / М.М. Руженський // Ринок праці сільської місцевості: стан та перспективи функціонування : зб. наук. статей. – К. : ДКС центр, 2013. – С. 135–153. – (0,4 д.а.).
45. *Руженський М.М.* Соціально-захисний потенціал професійної підготовки в ринковій економіці / М.М. Руженський // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання в умовах соціально-економічної нестабільності : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. – Ч. 2. – К., 2014. – С. 100–105. – (0,4 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Руженський М.М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці. –Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. – ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київ, 2016.

У дисертації з позицій інституційної парадигми вперше обґрунтовано теоретико-методологічні засади трансформації інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці, розкрито зміст категорії «соціальний захист населення» та його суспільно-відтворювальної функції, визначено передумови і рушійні сили формування й розвитку системи соціального захисту. Виявлено тенденції та проблеми соціального захисту населення за умов трансформації соціально-економічних відносин в Україні.

Значну увагу приділено напрямам реформування інститутів соціального захисту населення. Обґрунтовано сталий економічний розвиток як стратегічну платформу побудови вітчизняної соціально орієнтованої моделі економіки.

Ключові слова: соціальний захист населення, соціальна політика, принципи соціального захисту населення, функції соціального захисту населення, об'єкти соціального захисту населення, суб'єкти соціального захисту населення, соціальна захищеність населення, інституційні механізми соціального захисту населення, соціально орієнтована економіка.

АННОТАЦІЯ

Руженский Н.М. Трансформация институтов социальной защиты населения в транзитивной экономике. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория и история экономической мысли – ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана», Киев, 2016.

В диссертации разработаны теоретико-методологические подходы к трансформации институтов социальной защиты населения в транзитивной экономике и представлены практические рекомендации по комплексному реформированию системы социальной защиты населения Украины. Исследована эволюция категории «социальная защита населения» и с позиций институциональной парадигмы, определено ее политэкономическое содержание, обоснованы методологические принципы определения потребностей и интересов как движущих сил и базовых детерминант формирования и развития социальной защиты населения как системы, раскрыта вариативность ее национальных моделей в постиндустриальных странах. Это формирует более глубокое теоретическое представление о сущностно-содержательных характеристиках системы социальной защиты населения, идентифицирует ее современную структуру и разноуровневость в качестве инструментов регулирования социально-экономических отношений в данной сфере, позволяет выявить факторы, действие которых порождает различия в современных национальных моделях.

Определены функции, объектно-субъектный состав и институциональная структура системы социальной защиты населения в рыночной экономике, раскрыто содержание ее общественно-воспроизводственной функции, указаны основные направления реформирования, которые предполагают кардинальное изменение парадигмы ее развития, где абсолютный приоритет имеют повышение социальных стандартов через приведение в действие реальных механизмов взимания у олигархического бизнеса социальной ренты, детенизация и деофшоризация экономики, развитие институтов малого и среднего предпринимательства, приведение удельного веса социальных издержек и фонда оплаты труда в ВВП в соответствие со стандартами западноевропейских стран.

Рассмотрены тенденции и проблемы в сфере социальной защиты населения в условиях трансформации социально-экономических отношений в Украине, дана системная оценка результатов функционирования ее институтов. Констатируется неудовлетворительный уровень благосостояния населения нашей страны в сложившейся социально-экономической ситуации, определены ключевые факторы преодоления социальных асимметрий в Украине, которыми являются модернизация

института занятости, внедрение трёхуровневой системы пенсионного обеспечения, совершенствование институциональных механизмов предоставления социальных льгот.

Обосновано, что стабильное экономическое развитие является стратегической платформой построения отечественной социально ориентированной модели экономики как фундаментальной предпосылки создания социально справедливой, доступной, адресной системы социальной защиты населения путём приведения в действие механизмов экономического развития, включая реформирование института собственности, ориентацию экономики на утверждение шестого технологического уклада, стимулирование научно-технической деятельности в государственном и частном секторах, завершение создания отечественной инновационной системы, формирование положительного инвестиционного климата в стране, интеграцию науки и бизнеса, наращивание всех составляющих социализации экономики и усиление её экологического компонента, модернизацию отраслей развития человеческого капитала.

Ключевые слова: социальная защита населения, социальная политика, социальные риски, принципы социальной защиты населения, социальная рыночная экономика, функции социальной защиты населения, объекты социальной защиты населения, субъекты социальной защиты населения, институциональные механизмы социальной защиты населения, социально ориентированная экономика.

ANNOTATION

Ruzhenskyj M.M. The Transformation of Social Protection Institutions in Transition Economy – Manuscript.

The dissertation for the academic degree of Doctor of Economic. Sciences in the speciality: 08.00.01— Economic Theory and History of Economic Thought — SHEE «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman». – Kyiv, 2016.

The dissertation pioneered in revealing from the standpoint of institutional paradigm theoretical and methodological principles of transformation of institutions of social protection in transition economy. The work defined the content of the category of *social protection*, detected prerequisites and driving forces of its formation and development, and also social and reproductive functions. The study identified the trends and issues of social protection of the population in conditions of transformation of socio-economic relations in Ukraine.

Special emphasis is put on outlining the principles of reforming the social protection institutions. The dissertation provides grounds for sustainable economic development as the strategic platform for building the national model of socially-oriented economy.

Key words: social protection of the population, social policy, principles of social protection of the population, social protection functions, objects of social protection, social protection actors, social security of the population, institutional mechanisms of social protection, socially-oriented economy.